

השוחר מזכרון-יעקב והחובשת מקבוצת כנרת

סיפור אנושי בגלויה קטנה חושף פרק נוסף
בתולדות היישוב העברי בגליל בתחילת המאה ה-20

אביעד הכהן

ה שימוש בגלויות דואר, כמעט כבמכתבים רגילים, כמעט חלף ועבר לחלוטין מן העולם. המצאת מכשיר הפקסימיליה ולימים, הדואר האלקטרוני והמסרונים, וזמינות וקלות השימוש בטלפון בכלל, ובטלפון סלולרי בפרט, שינו לחלוטין את דרכי הקשר בין בני אדם. מדובר במהפכה שאינה רק טכנולוגית אלא גם תרבותית, שמשליכה בין השאר על מהירות התגובה של אדם לחברו, ועל תוכן המסרים שאיש שולח לרעהו, כמו גם על אורכם וסגנונם. ההיסטוריה של גלויות הדואר קצרה הרבה יותר ממה שניתן לשער. תופעת המסרים שהועברו בדואר רגיל ונשלחו ממקום למקום, ידועה לנו מן העת העתיקה (ראו למשל כבר במגילת אסתר: "ונשלוח ספרים ביד הרצים"). האיגרות שנשלחו מהכא להתם, משמרות פרקים מופלאים בתולדות התרבות האנושית בכלל, והתרבות היהודית בפרט. בזכות אלפי האיגרות מן הגניזה שהועברו באמצעות שליחים, בעיקר מבבל לצפון אפריקה ושאר ארצות אגן הים התיכון, והגיעו עד הודו ותימן, וחוזר חלילה, ניתן כיום לשחזר פרקים מרתקים בתולדות עם ישראל שאחרת היו אובדים בתהום הנשייה.

ככל הנראה, הגלויה הראשונה הופיעה בעולם באוסטרו-הונגריה רק בשנת 1869, והייתה פשוטה למראה: בצידה האחד נרשמה הכתובת והדבק בול הדואר, ובצידה האחר נותר מקום לכתיבת המסר הנשלח. באותם ימים ראו בגלוית הדואר חידוש כה גדול עד שהציגו אותו לראשונה כאחד מפלאי תבל בארצות-הברית, בתערוכה

פרופ' אביעד הכהן הוא נשיא המרכז האקדמי "שערי מדע ומשפט" ובעבר דקן הפקולטה למשפטים; עמית מחקר בכיר במכון ון ליר בירושלים. כתב וערך מאות ספרים ומאמרים בתחומי מחקרו: משפט עברי, משפט חוקתי, התלמוד הירושלמי; הספרות וההיסטוריה של עם ישראל.

העולמית בשיקגו, בשנת 1893. זמן קצר לאחר מכן אישרו ממשלות שונות, וביניהן ארצות-הברית ואנגליה להדפיס גלויות במחיר מוזל במיוחד ("גלויות פני" או "גלויות סנט"). זאת, בתנאי שבצידה האחד תירשם הכתובת בלבד, ואילו התוכן יופיע רק בצידה השני. מחירה הזול של הגלויה, וקלות השימוש בה (ללא צורך במעטפה) זיכו אותה בפופולריות עצומה. מרחב הכתיבה המצומצם חייב את הכותב לברור את מילותיו בקפידה. לפיכך, רבות מן הגלויות הן מלאכת מחשבת, "מועט המחזיק את המרובה".

גם אנשי עסקים גילו את הפוטנציאל המסחרי שטמון בהמצאה החדשה, והחלו מייצרים גלויות מאוירות שהתחרו על לבו וכיסו של הצרכן. התפתחות הצילום הביאה לכך שעד מהרה החלו לייצר גם גלויות מצולמות במחיר שווה לכל נפש. תקופת השיא של ייצור גלויות אלה הייתה בין סוף המאה הי"ט לבין מלחמת העולם הראשונה. על רבות מהן הופיעו איורים וצילומים של מקומות ואנשים שונים ברחבי העולם. תיירים עשו בהן שימוש נרחב כמזכרת. לצד זה הן שימשו כאמצעי שיווק להפצת מסרים דתיים, חברתיים ופוליטיים. עד היום קיימים אספני גלויות, רבים מהם מתמחים בנושא מסוים, המוכנים לשלם הון רב תמורת גלויה נדירה.

התופעה החדשה עוררה גם את פרץ היצירתיות של אנשי הלשון העברית. בשנים הראשונות להופעתה נקראה הגלויה בשם הפשוט "כרטיס", או "כרטיס דואר", תרגום המונח הלוועזי (post-card או karte בגרמנית). אליעזר בן-יהודה הציע את המילה "קלף" (צורת היחיד של "קלפים"), אבל המילה לא נקלטה בשפה. על פי אגדה רווחת, משפחתו של בן-יהודה התנגדה לחידוש זה לאור דמיונה של המילה המוצעת ל"כלב" [ראו: רוביק רוזנטל, "המילים האובדות של אליעזר בן יהודה", אתר "הזירה הלשונית" מיום 5.1.18]. לימים, ביקשו אנשי הלשון לתת ביטוי לאופייה המיוחד של הגלויה, כמכתב שתוכנו אינו מוצנע וחתום במעטפה אלא גלוי לעין כל, וחידשו את המונח "איגרת גלויה". כשמות עצם אחרת, ברבות הימים "קופד ראשו" של הצירוף, ובשימוש נותר רק "זנבו", המילה "גלויה", שקיבלה חיים משלה והייתה לשם עצם עצמאי.

כבוד העלמה הכבודה...

לא אחת מגלות הגלויות טפח, אך מסתירות טפחיים. דווקא מפני שהכתוב בהן גלוי לעין כל, כותבים שביקשו להצפין את מסריהם אך לעשות בכל זאת שימוש בגלויה, כתבו את שרצו בלשון סתרים ובקודים שהיו אמורים להיות מובנים רק לנמען. לעתים, תוכן הגלויה ברור לכאורה, אך הקשרו המדויק עשוי להיות נהיר רק למקבל. גלויה מעין זו נתגלגלה לאחרונה לאחד מבתי המכירות הפומביות בארץ ותוכנה יידון להלן. פענוח דמות הכותב, הנמענת ונשואה העיקרי, תוכנה והקשרה, חושף טפח נוסף מתולדות אנשי היישוב היהודי בגליל בראשית המאה העשרים ומאיר באור יקרות את דמותם של כמה מ"בני העלייה" של אותה תקופה, אנשי העלייה השנייה. בצדה האחד של הגלויה מופיע רק שם הנמענת, "נעמי שפירא", מושבה כנרת¹, טבריה

(פלשת'ינה). השולח היה 'צנוע' אף יותר והסתפק בציון שמו הפרטי, הא ותו לא: חיים דוב. בצדה השני, והוא עיקר, מופיעה בקשת השולח בזו הלשון:

ב"ה יום ה' י"א טבת תרע"ב [=1.1.1912] פה דרוהוביץ² גליציה

כבוד העלמה הכבודה
מהמצוינות של בנות ציון בארצנו הקדושה
וכו' מרת נעמי שפירא בכנת
עלמה כבודה
מובטחני בך שאת עושה חסד לכל איש
ובפרט למכיר כמוני - חיים דוב משפיי'עה³ - ובפרט לדבר שיש בו משום פקוח
נפשות כמעט.
הנה פה דרוביטש יש איש נכבד שמו ר' מרדכי טייק ולו בן שהוא היה פועל בזכרון
יעקב באטליט [=בעתלית] במרחביה ועוד.
שמו משה טייק זה כשנה שחדל לכתוב להוריו מבלי שום סבה.
כמובן הוריו דואגים הרבה אולי קרה לו חלילה אסון ואינם יודעים אם הוא בחיים,
אמו מבכה על בנה והיא חולה מרוב עגמת נפש.
נא עלמה יקרה ונעימה השתדלי בכל יכולתך לחקור ולדרוש בהמושבות אשר סביב
מושבתך איפו ואיה הוא ומה מעשהו ואת כל זאת נא עשה (כך במקור!) במוקדם
ובזריזות והשיבי מכתב אתו האמת לאמתו בלי להכחיד דבר על האדריסה של M.
Teich Drohobycz galucua
מכבדך מוקירך חיים דוב (שו"ב בשפי')

מיהו הכותב ולמי נשלחה הגלויה?

איתור שלוש הדמויות - השולח, חיים דוב, הנמענת, נעמי שפירא, והבחור ה"נעדר", משה טייק, שניתק את הקשר עם הוריו - חושף פרק אנושי, טראגי, בתולדות התקופה, ומאיר באור יקרות משהו מדמותם של בני המושבות הראשונות ואנשי העלייה השנייה. השולח, ר' חיים דב קנטור (תרכ"ה--1965 ב' בסיון תש"ד, יוני 1944)⁴, "חיים דוב" בפי כל [להלן גם רח"ד, לשם הקיצור], היה מן הדמויות המרתקות ביותר שפעלו בישוב היהודי בארץ-ישראל בכלל, ובמושבות הברון בפרט, בסוף המאה ה"ט וראשית המאה העשרים. ר' חיים דוב נולד בפינסק-קרלין בשנת תרכ"ה-1865, לאביו ר' שלמה שנימנה עם צאצאי ר' חיים מוולוז'ין. ככל הנראה אביו שימש חזן ומכאן מקור שמו: קנטור. לפי "אגדה" מקובלת - שאותה אימצו כותבים שונים, בהעתיקם זה מזה - בהיותו כבן ארבע, בשנת תרכ"ח-1868, נתייתם מאביו, ובחלוף כשנה וחצי, נטלה אמו האלמנה את ארבעת ילדיה ולאחר מסע תלאות בן חצי שנה הגיעה עמם בשנת תרל"א-1871 לירושלים.

ברם, כפי שעולה מכתביו של חיים דוב עצמו, שהיו שמורים משך שנים רבות בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק (JTS), ולפני מספר שנים הועמדו למכירה פומבית, אביו נפטר רק כמה שנים מאוחר יותר, בשנת תרמ"ח-1988, שנים רבות לאחר עליית המשפחה ארצה! ר' חיים דוב גדל בשכונת מאה שערים, התחנך בתלמוד התורה שבבית הכנסת "החורבה" ולימים עבר ללמוד בישיבת "עץ חיים". בהיותו נער הצטרף לאגודת "בני תורה" שפעלה להעלאת מצבם הרוחני של בני הישיבות. בד בבד הסתייגו אנשי התנועה מהקנאים בני "היישוב הישן" שניהלו מלחמת חורמה נגד החלוצים החילוניים.

בהגיעו לפרקו נשא לאישה את אסתר ספקטור, בת ר' יעקב דוד ספקטור⁵, אחיו של רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, מגדולי הדור ומנהיגיו⁶ ומראשי התומכים ב"חובבי ציון". בזכות השתדלותו של ר' יצחק אלחנן בפני הברון רוטשילד, קיבל ר' חיים דוב את משרת השו"ב- "שוחט ובודק" במושבה עקרון (לימים: מזכרת בתיה).

בשנת תרנ"ג-1893, בסמוך לאחר ייסוד המושבה מאיר שפיה הסמוכה לזכרון-יעקב, ביקש חיים דוב מפקידי הברון לסייע לו לעבור למושבה החדשה. לטענתו, שם יוכל לא רק לכהן כשו"ב-שוחט ובודק, במשרה תורנית, אלא גם לעבוד את האדמה בעצמו ו"להיות תורה ועבודה בידו האחת", כדבריו. פקידי הברון הסכימו להצעתו. עם מעברו לשפיה היה ר' חיים דוב אחד מעמודי התווך של המושבה והיישובים הסמוכים לה במשך עשרות שנים.

בעיזבון שהותיר אחריו נמצאו חליפות מכתבים עם גדולי ישראל בענייני הלכה; והעתקות שונות שערכן לא יסולא בפז. כך, למשל, תשובה המתירה לבני המושבה יעמא [=ימה, יבנאל] למכור את שדותיהם לנוכרים בשנת השמיטה, ולעבד אותם בעצמם; היתרו של הרב יחיאל מיכל היילפרין, אב"ד טבריה, לעבד את השדות בשנת השמיטה, והנחיות הלכתיות לקראת שנת השמיטה⁷. מקום מושבו של רח"ד, המושבה שפיה, הוקמה כמושבת בת של זכרון-יעקב ואיכריה התפרנסו בעיקר מגידול ענבים לצורך היקב בזכרון-יעקב. במסגרת זו פעל ר' חיים דוב כמשגיח ביקב, וביטוי לכך ניתן בפנקס שהותיר אחריו ובו רשם בדקדקנות את הקורות אותו. לצד פעילותו כחקלאי מן המניין, קיבל על עצמו למלא את כל התפקידים התורניים בשפיה ובאזור כולו.

מעסיק רק פועלים עבריים

דמותו הייחודית של ר' חיים דב-האברך מחוגי ה'פרושים' בירושלים, תלמידי הגר"א, העובד כאיכר במושבה, הייתה לשם דבר בארץ-ישראל של תחילת המאה העשרים. ההתפעלות מדמותו של "הרב הפלח" - כפי שכונה לעתים - גברה עוד יותר כאשר נודע ברבים, שבשונה מאיכרים רבים אחרים הוא מקפיד להעסיק בשדותיו רק פועלים עבריים, מקפיד על דיבור בעברית בלבד ונמנע משימוש ביידיש, ופועל ללא לאות למען זכויות הפועלים במושבה בכלל וביקב בזכרון-יעקב בפרט. ר' חיים דוב זכה לאהבתם של החלוצים הרבים שעבדו בביתו, וביניהם דוד בן-גוריון וראשי

תנועת 'השומר'. ביטוי ספרותי לכך ניתן מספר פעמים בחיבוריו של ש"י עגנון. כך, למשל, ברומן הגדול "תמול שלשום", המנציח את פועלם של אנשי העלייה השנייה. וכך מספר עגנון (עמ' קפז-קפח), אגב תיאור חיבוטי הנפש של גיבור סיפורו, יצחק קומר, היכן ילון:

אם להתאכסן אצל רבינוביץ מייעצים אותי, אם כן אתאכסן אצל רבינוביץ. נשא יצחק עיניו כדי לשאול לאיזה רבינוביץ מייעצים אותו לילך. הרגיש בו אדם אחד ורמז לו. כזה שמרמז וחברו שישמע מה מספרים. ישבו להם נוסעי הרכבת והזכירו את הימים הראשונים ואת כל המדות הטובות שנשתבחו בהן ישראל. היה שם ברכבת תלמיד חכם אחד מגדולי ירושלים, אמר להם לחבריו. שומע אני שאתם מסיחים במלונות, אם כן אספר לכם מה שאירע אותי בדבר זה. פעם אחת הלכתי על עסקי מגבית ישיבת עץ חיים ובאתי לראשון לציון⁸. מצאני רבי חיים דוב חברי. אמר לי מה אתה עושה כאן? אמרתי לו. ואתה מה אתה עושה כאן? אמר לי נתמניתי כאן לרב. שאלתי אותו כיצד פרנסתך? אמר לי, ברוך השם, קצת פרנסה מוצא אני מאומנות שלי, ומה שאין היא נותנת לי נותנת היא פרנסה אחרת. ומה? אמר לי כמין אכסניא לאורחים שקורין הוטל פתחתי לי, אני מבקש ממך שאף אתה תתאכסן אצלי. הלוא יודע אתה שביתי ברוך השם כשר למהדרין מן המהדרין, מיד נטל את מטלטלי והביאני לביתו וערך לפני שולחן מלא כל מיני מאכלים טובים והציע לי מטה נקיה וטיפל בי הרבה. אחר שלושה ימים כשהגיע זמני לילך ביקשתי לשלם לו. חיין בי ואמר, מה זה, וכי בעל מלון אני שאטול שכר, אלא יודע הייתי שאתה צריך לאכסניא ובכן נתתי לך אכסניא.

גם בהמשך חיבורו (עמ' קצד), שב ומזכיר עגנון בקצרה את מעשי החסד של ר' חיים דוב. אגב תיאור אדם שלא שפר עליו מזלו, עד "שהיה משמש לפני החמרים ובעלי העגלות ומטפל בסוסים ובחמורים, בשכר שיירי אוכלין ונעליים בלות ומכנסיים קרועים. ריחם עליו ר' חיים דוב והביאו לירושלים לבית היתומים דיסקין⁹, עשה שם כמה שעשה ולא ראה סימן ברכה"¹⁰. כרגיל אצל עגנון, דמות שמופיעה אצלו ב"מערכה הראשונה", עשויה לצוץ פעם נוספת ב"מערכה השלישית". ואכן, דמותו של ר' חיים דוב מופיעה גם בסיפורו של עגנון "הגלילה"¹¹, המתאר את מסעו של הסופר במושבות הצפון בשנת 1911. וכך מתאר עגנון את בואו לזכרון-יעקב:

לקחתי את מקלי ותרמילי והלכתי לזכרון יעקב. עם פנות היום באתי לזכרון יעקב. עם שאני פונה לבקש לי אכסניא מצאתי את ידי בידו של ר' חיים דוב כשהוא אומר זה עתה הזכרתיך, והנה באת. אמרתי לו במה זכיתי לך? והאיך היה מעשה? אמר לי, ראיתי אדם הולך ואמרתי לי יהודי הולך. בוא עמי לביתי ונשתה חמין ואם אין אתה מדקדק להתפלל בהברה ספרדית נלך לבית הכנסת ונתפלל מנחה בציבור. הלכתי עמו לביתו. ערך לפני שולחן והשקני כמה כוסות של תה עם מרקחת של תאנים ועם פרוסת עוגה שנשתיירה משבת. כדי להראות לי חיבתי הזכיר לי מאותם הדברים שסיפרתי לו כשהיה בא אצל המורשה של חובבי ציון שביפו שאני הייתי מזכירו, ואף הוא סיפר לי מאותם הדברים שראה בירושלים בזמן שירושלים עדיין מצומצמת היתה לפני מן החומה. בדרך לבית הכנסת רציתי לבקש לי אכסניא. אמר ר' חיים דוב וכי כעורה היא האכסניא שמצאת?

אמרתי לו: באיזו אכסניא אתה מדבר? – בזו ששתינו בה תה. אמרתי לו: חוששני מפני האווזים שמא ידקרוני בנוצותיהם שבכר. שבוודאי מתרעמים הם עליך ששחטת אותם ועשית לך מנוצותיהם כרים וכסתות, שר' חיים דוב מלבד שהיה רב המושבה שוחט היה¹².

אמר לי: ידידי, אילו היה לי כר של נוצות כבר היה ממושכן בבית העיבוט¹³. אמרתי לו, ויש בארץ ישראל בתי עיבוט?

אמר לי: אין כאן לא בית העיבוט ולא אווזים לעשות כר מנוצותיהם, אבל כדאית מצות הכנסת אורחים לסמוך עליה שלא אציע לך אבנים מתחת לראשך. בין כך ובין כך כבר הגיע זמן סעודת הלילה בוא ונסעד.

ישבנו ואכלנו ממה שהביאה לפנינו בעלת הבית וסיפרנו באותם הדברים שהיה היישוב מתלבט בהם. אותם שידועים ידועים ואותם שאינם ידועים נקיים בהם אל תפיחו את הישן.

לאחר סעודת שחרית לקחתי את מקלי ותרמילי ועמדתי לילך לדרכי. אמר בעל הבית שהיה סבור שהכינו לו אורח לשבת לסוף האורח מניחו והולך לו ויש לו לחוש שמא יעשה את השבת בלא אורח. אף היה מצטער שאינו יכול לעשות לי לוייה, שצריך הוא להיות מצוי בבית שרוב השאלות נופלות בערב שבת. נפטרתי לשלום מר' חיים דוב ומזכרון יעקב והלכתי לדרכי. מחוסר זמן לא הלכתי לראות את שתי בנותיה הצנועות את שפיה ואת אם הגמל¹⁴, שערב שבת היה והייתי ממהר להגיע לחיפה בעוד יום.

שוחט, מוהל, בעל תוקע, חזן

לצד פעילותו החקלאית והציונית, הקדיש ר' חיים דוב את כל מאמציו לקידום שמירת המצוות במושבות. הוא נע ונד בין המושבות באזור לצורך קיום מצוות מילה, כיהן כשוחט, מוהל, בעל תוקע, חזן ופוסק הלכה בעיקר בענייני המצוות התלויות

בארץ, עיסוק שהלך וגבר עם עבודתו כמשגיח על כשרות הענבים המובאים ליקב. במסגרת זו הירבה ר' חיים דב להתיעץ עם הראי"ה קוק בנושאים שונים. דעותיו החיוביות בענייני התנועה הציונית והציונות ודמותו הייחודית כמשלב בין בני הישוב הישן והחדש, קירבו אותו לראי"ה ועמד בראש מקבלי פניו בשפיה בעת "מסע הרבנים" בשנת תרע"ב-1912. בין השניים הוחלפו גם דברי תורה ומכתבים, שחלקם פורסמו ב"אגרות הראי"ה", ומקצתם טרם פורסמו ושמורים בארכיון "בית הרב" בירושלים. לאחר מלחמת העולם הראשונה הצטרף ר' חיים דב לתנועת "המזרחי" ואף כיהן כציר מטעמה באספת הנבחרים. ביתו במאיר שפיה, המושבה הקטנה ליד זכרון-יעקב היה בית ועד לחכמים. בנותיו לבחורים ממיטב חניכי ישיבות ירושלים וכך נוצרה מזיגה מעניינת בין הישוב הישן והחדש. בכלל היה משתדל להביא שני חלקים נפרדים ומנוגדים אלה של הישוב לידי כך, שכל אחד מהם יכיר בערכו של השני לטובת כלל האומה והארץ. ברוח זו דיבר במסעיו בארצות אירופה לשם תעמולה למען העלייה לארצנו ובנינה, ולא נרתע מפני קשיים ומכשולים במסעיו בשליחות-מצוה זו. כשהעלה ישראל בלקינד את יתומי פרעות קישינוב למוסד החינוכי "קרית ספר" שיסד וניהל בשפיה, התנדב ר' חיים דב לעזור לו בכל האפשר בחומר וברוח, חיבב את הילדים והתחבב עליהם ורבים זכרוהו באהבה ובהוקרה. במלחמת העולם הראשונה עמל בהתמסרות גמורה לסידורם של מגורשי יפו במושבות השומרון, ואיש לא סירב כשר' חיים דב הטיל עליו איזו מעמסה לטובת מגורשים, כי הכל הכירו שכל מעשיו לשם שמים.

בשנים הראשונות שלאחר מלחמת-העולם הראשונה היה חבר פעיל בהסתדרות "המזרחי" וראה בתנועה זו את הדרך להגשמת שאיפתו לבניין הארץ על טהרת הקודש. כמו כן כיהן כציר באספת הנבחרים הראשונה ברשימת "המזרחי" והיה חבר "בני ברית". ארבעים שנה היה מוהל, בהתנדבות כמובן, וכשהוזמן לעשיית מצווה זו באחת ממושבות השומרון, קרובה או רחוקה, היה רוכב לבדו על חמור ולא פחד מפני שודדים שהיו מצויים בדרכים בימים ההם. בשנותיו האחרונות ישב על התורה ועל העבודה במושב זקנים המאוחד בירושלים, ושם נפטר ביום כ"ב בסיון תש"ד, ונקבר בחלקת הפרושים שבבית העלמין העתיק בהר הזיתים. זכותו של הסבא ר' חיים דוב עמדה אף לנכדיו. מקצתם, למשל ד"ר יוסי לונדין וד"ר בעז הוטרר, העלו קווים לדמותו. ובזכות אבות, זכה אף נכדו של ר' חיים דוב, ר' יעקב דוד פרלין, להקדשה חמה מידו של הסופר¹⁵.

עדות על הנעשה במושבות הגליל

עדות מרתקת, שנכתבה ב"זמן אמת", על הנעשה במושבות הגליל, מצויה בפנקסו האישי, מעין יומן, של ר' חיים דוב, שהועמד לפני מספר שנים למכירה פומבית¹⁶. פנקס הכיס הזעיר (11X7 ס"מ), כולל 30 דפים עטופים בכריכת קרטון. ב-22 עמודיו הראשונים מופיע תיאורם של מאורעות שונים. ביניהם, תיאור עבודות השדה והכרם

ר' חיים דוב קנטור,
עם רעייתו אסתר,
חתנו ר' אלחנן
פרלין ונכדו יעקב
דוד פרלין

במושבות; תיאור עבודתו ביקב בזכרון-יעקב. שמונת העמודים האחרונים הוקדשו לסיכום חשבון הוצאות והכנסות; חובות שחב בעל הפנקס לאחרים; רשימת קניות ופירוט נסיעות שעשה. בין לבין מופיעים גם תיאורים על פעילות חתנו ר' נחום וייספיש הי"ד (ראו להלן), ולצידו, מוזכרים ביומן פעמים רבות גם שמות של בני משפחה נוספים ואנשים אחרים. היומן כתוב בכתב קטן. ראשיתו בערב פסח תרע"ג [=21.4.1913] וסיומו בסוף שנת תרע"ג.

מן הקטעים לדוגמה שצילומם פורסם מתוך הפנקס, ניתן ללמוד על תוכנו, ועל לשונו העברית המיוחדת באותה תקופה של בן "היישוב הישן", שהקפיד לדבר ולכתוב רק בעברית. כך, למשל, מופיעים בפנקס התיאורים הבאים: "כל השבעה איכרים בבת שלמה נתנו להוצאות המשפט כל אחד ואחד 160-30 גרוש" (דף 2); "אני כל היום בהכרם בעקירת הזלזלים. בלילה הלכתי לזכרון-יעקב לאסיפת ב"ב [=בעלי בתים] ולנתי אצל קרלין. יצחק בא לפנות ערב מעיה"ק [=מעיר הקודש] ירושלים ולן בזכרון יעקב אצל השוחט" (דף 6).

בפרק אחר מופיע התיאור הבא: "אני עד צהרים עסקתי עם העז החולה כפופה מכרתיה להרועה במגידע [=מג'די, מטבע טורקי] אחת אם תמות, ואם תתרפא צריך ליתן לי מגידע וחצי, ואחרי צהרים נסעתי עם הרועה להבדואים בבי טט לקנות לי עגל ולא קניתי..." (דף 7). "הביאו היום שלוש עגלות תבואה מסלימניע להגורן עם 4 בקרים(?) שנים של נחום ושנים של יחילאווסקי במחיר קיפרוק(?) ליום. אצל פייגע רחל השיבו תרנגולים על בצים". "יום ב' י"א סיון: אני עד צהרים בצרכי הבית ואחרי צהרים נסעתי לז"י [=לזכרון יעקב]. הבלתי [כך!], וכוונתו: "הובלתי" מעט קמח של נחום להטחנה וטחנו אותם. כן הבלתי את החביות הקטנות של י"ג מהיקב

אבל לא הבאתי יי"ג רק הבאתי קאנאק [=קוניאק?] וחומץ. קניתי אצל טומליס קמח ועוד... שבתני לשפ'ניה] והלכתי לבת שלמה ונשארתי ללון שמה ושבתני למחר בבוקר". "המשך יום ב', י"א סיון תרי"ג. ח"ק בא והביל 3 עגלות מסלימניע (עגלה אחת נהפכה). נחום היה חולה והלך רק פעם לסלימניע. יצחק הביל ביחד עם ראטשאך. הלל עזר ג"כ להעבודה".

"העלמה" מהמושבה כנרת

גם הנמענת הייתה דמות בולטת בקרב אנשי העלייה השנייה במושבות הגליל. ממקורות שונים, כמו גם ממכתבים שנותרו בעזבונוה,¹⁷ עולה כי בשנים הראשונות להיווסדן, נעזרו אנשי המושבה כנרת ובני דגניה וחוות כנרת [=לימים: קבוצת כנרת] בשירות הרפואי של בית-המרקחת במושבה כנרת בשנת 1911, התקבלה לעבודה בו כחובשת, נעמי שפירא, בת זכרון-יעקב. היה זה בהתאם להמלצתו של הד"ר הלל יפה, שאת מלאכת החובשות למדה שפירא בבית-החולים אותו יסד. נעמי שפירא היתה בתו של מורה בכיר בבית-הספר בזכרון-יעקב. מאחר שבבית-המרקחת במושבה כנרת, היו עתידים לקבל עזרה רפואית גם אנשי חוות כנרת, נחתם חוזה בין אנשי המושבה, יוסף צייטלין ודוד זירעאלי, כנציגי ועד המושבה, ומר יואל גולדה¹⁸ כפקיד המיצג את החווה לבין נעמי שפירא¹⁹. וזו לשון ההסכם שנחתם בין שני הצדדים:

בין שני הצדדים הח"מ: מרת נעמי שפירא, רוקחת וחובשת מצד אחד, ופקידות החווה וועד המושבה "כנרת" מצד שני.

מרת נעמי שפירא מקבלת עליה את שמירת הבריאות של "כנרת", תחת השגחת הרופא שיקבל לגליל ההוא²⁴, או תחת עצותיו והדרכתו של אחד הרופאים המומחים שבא".

ומחייבת היא לענות חנם לכל העברים תושבי המושבה והחווה "כנרת" ופועליהם ופועלי אום-דז'וני [=דגניה] לעסוק ברפואתם ולבקר את החולים שנפלו למשכב, ככל חובות רוקחת וחובשת.

ואם יקשה עליה ללכת ברגל מותר לה לדרש בהמה לרכיבה ואיש ללוותה בדרך אם ירחק המקום.

פקידות החווה וועד המושבה מתחייבים למסור לידיה כל חדש וחדש משכורת של מאה פרנק בעד עמלה ועבודתה, מלבד הוצאות בית המרקחת והשרת שהן מוטלות על הפקידות והועד הנ"ל ולתת לה מעון הגון עם רהיטים ומכשירים ומאור חנם כל ימי משרתה. וכל ההוצאות שהיא מוציאה בידיעת הפקידות והועד הנ"ל לנסיעות עד בואה לשבת ב"כנרת" תושבנה לה בשלמות ע"י הנ"ל.

כחו של שטר חוזה זה יפה עד ר"ח [ראש חודש] ניסן תרע"ב הבא וכל אחד משני הצדדים הרוצה לשנות דבר או לבטל את החוזה ככלות השנה, עליו להודיע זאת לצד שכנגד לא יאחר מסוף חדש שבט תרע"ב. ואם לא באה שום ידיעה או ערעור על חוזה זה עד אז, נשאר שטר חוזה זה בתקפו גם לשנה שלאחריה. ע"ז [על-זה] חתמנו פה [=זכרון-יעקב וכנרת] ביום א ניסן תרע"א

יוסף ציטלין ד. יזרעאלי
ועד המושבה כנרת

נעמי שפירה

י. גולדה
פקיד החווה כנרת

לימים, נתגלו עשרות מכתבים שכתבה נעמי שפירה להוריה בזכרון-יעקב, ובהם תיאור חי ורציף של עבודתה במושבה וביישובי הסביבה. בחלוף העתים, נישאה נעמי לד"ר נח חכם²⁰, מהדמויות המרכזיות בבית המדרש למורים של "המזרחי" בירושלים²¹. בנוסף, לימד גם בבית המדרש העברי למורים מייסודו של דוד ילין. לימים, היה בנם, עמוס חכם, חתן התנ"ך העולמי הראשון בישראל, וכתב פירושים חשובים לתנ"ך, ונכדם, פרופ' נח חכם, מכהן כפרופסור להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים ועומד בראש המכון למדעי היהדות שבה.

שני גורלות טראגיים

דבריו הקצרצרים של רח"ד בגלויה מגלים טפח ומכסים טפחיים. יש בהם כדי לחשוף את דאגת ר' מרדכי טייק מדרוהוביטש לגורל בנו, שנטש את ביתו בגליציה בעודו נער בן 15, וכרבים מבני העלייה השנייה עלה לארץ-ישראל בניגוד לרצון הוריו. רק לימים, בחלוף פחות משנה, נתברר כי דברי האב היו בגדר "נבואה רעה המגשימה את עצמה".

ככל הנראה, בנו, משה טייק, עזב את הבית בגיל 15, שלא ברצון הוריו ויש להניח שהדבר הוביל למתח ביניהם, אם לא לקרע של ממש. דבר זה עשוי להסביר את הנתק שנוצר לאחר עלייתו ארצה ואת ניתוק קשריו עם הוריו המודאגים שנותרו בגליציה. לאחר שהגיע לארץ ישראל, התקבל משה טייק לעבודה כפועל חקלאי במושבה זכרון-יעקב ושם נודע כפועל חרוץ ומסור. בשל המצב הביטחוני הרעוע ששרר אז בארץ התגייס לתפקידי שמירה והיה לאחד מטובי השומרים במושבה. כשמונה חודשים בלבד לאחר שנשלחה הגלויה הנזכרת, באחד הלילות, ז' בתשרי תרע"ג (18.9.1912), בעת ששמר בגורן, שמע לפתע צעדים והלך לבדוק את פשרם. באותו רגע נפלט כדור מאקדחו והוא נפל מתבוסס בדמו. חבריו השומרים מיהרו להביאו אל רופא המושבה אך המאמצים להחיותו עלו בתוהו, והוא הובא למנוחות בבית-העלמין

בזכרון-יעקב²².

להשלמת התמונה נוסיף, כי גורל טראגי דומה פקד גם את ביתו של רח"ד עצמו. בתו, פייגה רחל, נישאה לר' נחום ויספיש הי"ד, שהיה יד ימינו של רח"ד בניהול ענייניו. ר' נחום היה בעל ייחוס מפואר משלו. אביו, ר' דוד בהר"ן, נימנה עם דמויות ההוד והחסד של שכונת "שערי חסד" בירושלים. אמו שרה הייתה בתו של העי"ש-רבי עקיבא יוסף שלזניגר, תלמיד חכם גדול, מראשי חובבי ציון ובין הראשונים שקרא להקמת מדינה יהודית והקדים את הרצל בחזון זה במספר שנים. בשנת השמיטה של שנת תרצ"ח, נמנע ר' נחום מעבודה חקלאית בשדה והעדיף לעסוק באספקת גבינות לתושבי ירושלים מתוצרת החלב של הכפרים בסביבות זכרון-יעקב, ובעיקר מהיישוב הערבי פורידס. על מנת להבטיח את כשרות החלב, נהג לרכב על חמורו לפורידס פעם כפעם, כדי להשיג מקרוב על החליבה. במוצאי שבת, אור לד' תמוז תרצ"ח, 2 ביולי 1938, עשה את דרכו כמנהגו לכפר פורידס, על מנת לקנות חלב מבעלי עדרי הפרות שבכפר. בדרכו לשם נרצח בידי חברי כנופיה ערבית ונפטר לבית עולמו בדמי ימיו. מותו סימל פרק נוסף בתולדותיה העקובות מדם של תקופות "המרד הערבי". ידיעה על הרצח ועל מסע הלווייתו, ודברי זיכרון לדמותו המיוחדת, הופיעו בעמודים הראשונים של העיתונות העברית, בין השאר ב"דבר" וב"הארץ". בהלווייתו שנערכה בירושלים, השתתפו עשרות אלפי בני אדם, וביניהם ערבים מפורידס שעמם היה בקשר. דמותו, שעדיין ממתינה לתיאור שיטתי מקיף והולם²³, נותרה עד ימינו אחת מדמויות המופת של החברה החרדית הירושלמית.

הנה כי כן: הגלויה שהעתקה נפל לידי, הייתה קטנטנה בממדיה, אך גדולה בסיפור האנושי שמסתתר מאחוריה. גלויה שגילתה טפח והסתירה טפחיים, אך אלה הוארו כעת באור חדש ודומה שגם בהם יש תרומה, ולו צנועה, לתיאור פרק נוסף בתולדות היישוב היהודי בגליל ובארץ ישראל בראשית המאה העשרים.

תצלום קבוצתי של
ביקור הראי"ה-הרב
אברהם יצחק הכהן
קוק (יושב, חמישי
מימין), במהלך
"מסע המושבות"
ביקב בזכרון-יעקב,
חורף תרע"ג-1913

הערות

- 1 המושבה כינרת נוסדה בשנת 1908 על ידי חברת יק"א, כ-6 ק"מ מדרום לטבריה. בראשית הדרך, היו תושביו בעיקר איכרים מבני המושבות הוותיקות בארץ, אולם במשך ארבע השנים שלאחר-מכן התחלפה מרבית האוכלוסייה בחלוצים צעירים מבני העלייה השנייה.
- 2 העיר דרוהוביץ' (באוקראינית: Дрогобич, בפולנית: Drohobycz, ביידיש: דראביטש, דראהאביטש) היא עיר באוקראינה, לא הרחק מלבוב (למברג), בירתה של גליציה ההיסטורית.
- 3 גם בכתביו האחרים, שחלקם טרם נתפרסמו, מאיית ר' חיים דוב את שם המושבה בכתב זה.
- 4 לתולדותיו, ראו: דוד תדהר, אנציקלופדיה לתולדות חלוצי היישוב ובנויו, כרך 2, עמ' 588; יוסי לונדין [נינו של רח"ד], מגד ירחים, סיון תש"ע, גיליון 128.
- 5 בתו האחרת, טובה, נישאה לר' חזקיה אברהם ברוידא (נכדו של הרב אריה לייב ברוידא, אחיו של 'הסבא מקלם'), אביו של ר' שמחה זיסל ברוידא, ראש ישיבת "חברון" ומגדולי התורה שבירושלים במאה העשרים.
- 6 מעבר לחיבוריו ולהיותו תל תלפיות לפתרון בעיות קשות של עגיונות, ביטוי חזותו למקומו החשוב של ר' יצחק אלחנן בעיני בני דורו ניתן בדמות דיוקנו שנפוצה רבים, הן בפני עצמה והן כחלק מדמויות ה"אושפיוזין" או דיוקניהם של גדולי ישראל שפיארו קירות בתים יהודיים רבים במאה ה"ט ובראשית המאה העשרים.
- 7 פירסם אותן נינו, הרב ד"ר בעז הוטרר, בחיבורו ובשנה השביעית, חלק ב, מכון הר ברכה, תשפ"א. יש ליתן את הדעת לקרבת המשפחה בין ר' יצחק אלחנן, מגדולי התומכים ב"היתר המכירה" של שנת השמיטה תרמ"ט, לבין רח"ד, ולעמדתם בסוגיה זו.
- 8 ככל הידוע לי ר' חיים דוב לא התגורר מעולם בראשון לציון אלא בעקרון ולימים במאיר שפיה. כדרכו, שינה עגנון מעת לעת את הפרטים הביוגרפיים ובלל בהם פרטים בדויים מאוצר דמיונו הטוב. לעניין זה ראו את התייחסותו הצינית לניסיון לזהות את המסופר בחיבוריו עם המציאות בדברים על פה שנשא בפני מליאת האקדמיה ללשון העברית, אגב הדיון בצירוף "רומן מפתח": "חס ושלוש שאני כותב רומני מפתח. אם יש מיני בני אדם שמתייחסים על אנשי סיפורי - יתייחסו. פעם אחת בליל סתו טיילתי לי בחוצות ירושלים. פגעה בי גברת אחת ושאלה אותי אם עדיין אני דר בבית הכרם. אמרתי לה מימי לא דרתי בבית הכרם. אמרה לי, והיכן הוא דר? רציני לבוא אל אדוני. אמרתי לה, לשם מה? ענתה ואמרה, הלא אדוני כתב על אבי. שאלתי אותה מי אביה והיכן הזכרת את אביה? אמרה לי, בסיפורי שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו. אמנם לא קרא אדוני לאבי בשמו, אבל זה אבי. אמרתי לה, כשם שאיני יודע מי את כך איני יודע מי אביך. אחר שנה או שתי שנים הלכתי אצל רופא אחד לברכו ליום הולדתו. הציגני הרופא לפני אורחיו וביניהם אותה הגברת שסיפרה לי שאני כתבתי על אביה. אמרה הגברת לרופא ולכל המסובין, מכירים אנו זה את זה, הלא הוא כתב על אבא שלי. כשם שיש בני אדם, שמשלשלים ייחוסם לאנשי סיפורי, כך יש אנשים של שווא, שאוהביהם או שונאיהם רואים אותם, כאילו הם כתובים על ספרי. לסוף, לאחר שאומרים לו לאדם שכזה, ראיתי מה כתב עליך עגנון, הרי הוא רואה את עצמו לפי אותה הדמות שהיא כתובה על ספרי. כדי לא לעכב את המשא והמתן על המונחים שעומדים לדון בהם, אני מקצר ואומר, מימי לא נתכוונתי להעלות בסיפורי דמות שיכולים לומר עליה, לפלוני זה נתכוון המחבר, אלא ברית כרותה למספר אמיתי, שכל נפש שהוא עושה בסיפורו נפש חיה היא. אלא מתוך שיש מיני ידענים, שרואים את עצמם כאילו יודעים את הכל, כאילו אין כל דבר נעלם מהם, עשויים אנו לשמוע מהם על הנפש אשר עשינו בחרונו של עולם, כאילו הם מכירים אותם כבר קודם שעלתה במחשבתנו לתת להם חיים". [מדברי עגנון בישיבת האקדמיה ללשון העברית. [מצוטט אצל ששון סומך, "ידידי הצעיר של שלונסקי", הארץ 1 באפריל 2007]
- 9 בית היתומים דיסקין היה אחד ממוסדות החסד והחינוך המרכזיים בירושלים.
- 10 גם באוסף כתביו של עגנון, שיצאו לאור לאחר פטירתו ("מעצמא אל עצמי", עמ' 149), מוזכר ר' חיים דוב בין אנשי העלייה - תרתי משמע - שחיו בראשית המאה העשרים בארץ ישראל.
- 11 הסיפור נכלל בכרך "פתחי דברים" שיצא לאור מן העיזבון, בירושלים תשל"ז, עמ' 197 ואילך. המביאה לדפוס, אמונה ירון, בתו של עגנון, מציינת כי "לפי סימנים חיצוניים" נראה כי פרקי מסע אלה "נכתבו באותו זמן שנכתבו הפרקים מט-סה שבפרשה השלישית של "הדום וכסא" [לפנים מן

- 12 החומה, עמ' 219-228) וייתכן שגם פרקים אלה נכתבו לשם 'הדום וכסא' ("). כדרכו בהרבה מקומות, עגנון, שהיה "צמחוני" ידוע, בחר אגב הדרשה בשבח מארחו גם לשלח בו את חיציו החדים, על שבחר לו את מלאכת השחיטה, שמקצרת ימיהם של בעלי החיים. על "צמחונותו" של עגנון, ושילובה בחיבוריו, ראו: רנה לי, עגנון והצמחונות (תל-אביב, רשפים, 1993), ובקצירת האומר: נעמה הראל, "סיפור בלי בשר – על יחסו של ש"י עגנון לבשר, לצמחונות ולבעלי-חיים", באתר "אנונימוס": יחסו של ש"י עגנון לבשר, לצמחונות ולבעלי-חיים – אנונימוס לזכויות בעלי חיים.
- 13 בית משכון.
- 14 המושבה שפיה ידועה ומוכרת (לימים: מאיר שפיה), אך "אם הגמל" – שלכאורה היא תרגום מהיישוב אם אל ג'מאל – נמצאת בכלל בעבר הירדן. ודומה, שכדרכו חמד לו עגנון לצון גם כאן, התכוון למושבה בת שלמה אך סירס את שמה, והפך את ה"בת" ל"אם", ואת "שלמה" הפך ל"גמל", על שם "גמל שלמה"...
- 15 תודתי נתונה לסופר פרופ' חיים באר שהואיל להעביר לי את העתקה.
- 16 מקום הימצאו של היומן כיום אינו ידוע לי.
- 17 חלק מעזבונו נמסר לספרייה הלאומית וחלק שמור בידי נכדה, פרופ' נח חכם, ראש המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית.
- 18 יואל גולדה מונה למנהל זמני של חוות-כנרת, אחרי שמנהלה הראשון, ברמן, פוטר בעקבות השבתה של פברואר 1911.
- 19 הדברים מובאים בזכרונותיו של שמואל (מוליק) יזרעאלי, "היה זה או חלמתי חלום", שמצויים במרשתת: "היה זה או חלמתי חלום" מאת שמואל (מוליק) יזרעאלי, פרק ט' – מכתבי שפירא - seo-tochen סאו-תוכן. למכתביה של שפירא מאותה תקופה, ראו: ימימה חובב, "מבלעדי לא תדעו כלל מאורחות חיי": מכתבי נעמי שפירא – חובשת ורוקחת בגליל, 1913-1911, על אתר; ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות יט (תשע"ז), עמ' 113-142.
- 20 לתולדותיו, ראו דוד תדהר, אנציקלופדיה לתולדות חלוצי היישוב ובניו, כרך 16, עמ' 4961.
- 21 בית המדרש הוקם על ידי אליעזר מאיר ליפשיץ, שעמד בראשו במשך שנים רבות, ולימים נקרא על שמו, עד ימינו. גם ליפשיץ היה מעולי גליציה ונמנה עם בני חברתו של הסופר ש"י עגנון (ראו: ש"י עגנון, "מורה וחכם", מעצמי אל עצמי, ירושלים תשל"ו, עמ' 196-200). עם בני חבורה זו נמנו גם הסופר ר' בנימין (יהושע רדלר-פלדמן) [ראו מעצמי אל עצמי שם, עמ' 174-180]; ר' מיכל רבינוביץ' [=שם, עמ' 213-216]; פרופ' אברהם יעקב ברוור [מעצמי אל עצמי שם, עמ' 201-208], ואחרים.
- 22 שמו נזכר בספר "יזכור" ביידיש שיצא לאור בניו-יורק, ובספר "זכרון יעקב".
- 23 אי"ה, בכוונתי לעסוק בתיאורה במאמר נפרד.
- 24 כלומר: הרופא שיתקבל לעבודה במחוז ("גליל") כנרת.
- 25 כלומר: הרופא שיתקבל לעבודה במחוז ("גליל") כנרת.